

Tıva Kahramanlık Destanlarında Yarış ve Sınamalar

Mehmet Aça*

Berna Olgunsoy**

1. Giriş

B) Olağanüstü Doğum

II. Kahramanın Çocukluğu

A) Kahramanın Hızlı Büyümesi

B) Kahramanın Olağanüstü Gücü

III. Kahramanın Ad Alması

A) Atın Yakalanması

B) Atın Denenmesi

C) Kahramana ve Atına Ad Verilmesi

IV. Kahramanın Eş/Sözlüsünü Bulmak İçin Sefere Çıkışı

A) Kız/Gelin/Sözlü Hakkında Bilgi Öğrenme, Haber Alma

a) Amcadan

b) Babadan

c) Attan

ç) Kutsal Kitaptan (Sudur, Hopçu Kara Sudur)

d) Diğer Kişilerin Anlattıklarından ve Bunun Dışında Lamadan.

e) Yakından Geçen Üç Kuğudan

B) Yoldaki Engeller

C) Bahadırın Kızın Babası Olan Hanın Obasına Varışı

Ç) Kahramanın Kız İçin Yapılan Yarışlara Katılması

V) Bahadırın İstilacı Düşmanlara Karşı Mücadelesi

A) Kahramanın Obasının Talan Edilmesi ve Ana-Baba ve Karısının Tutsak Edilmesi

B) Kahramanın Akrabaları İçin İntikam Alması

C) Kahramanın Düşmanlarına Karşı Mücadelesi ve Zaferi.¹

¹ S. M. Orus-Ool, *Tuvinskie Geroičeskie Skazaniya (Tekstologiya, Poetika, Stil)*, Moskva 2001, s. 38-98. Aynı araştırmacı, çalışmasının bir başka yerinde, Tıva kahramanlık destanlarının konu ve kompozisyon yapısının bütün destanlarda aynı olduğunu belirterek destanların şu temel kısımlardan oluştuğunu yazmıştır: “1. Giriş: Destanda olayın geçtiği zaman, kahramanın yaşadığı oba, kahramanın zenginliği, atının ve savaş takımlarının genel özellikleri, hayat tarzı hakkında bilgiler verilmektedir. 2. Düğüm: Kahramanın obasından ayrılması için bir

Yine Orus-ool'a göre, Tıva kahramanlık destanlarının konuları şu ana motiflerden oluşmaktadır:

1. Çocuksuz ana baba
2. Ana rahmine olağanüstü düşüş
3. Kahramanın olağanüstü doğumu
4. Kahramanın hızlı büyümesi
5. Kahramanın olağanüstü gücü ve ilk kahramanlığı
6. Kahramanın atını bulması, yakalaması, denemesi ve eyerlemesi
7. Gelin/sözlü hakkında haber alma
8. Kahramanın kız/gelin için yola çıkması
9. Yoldaki engeller
10. Kahramanın kendisinin ve atının başka bir canlı varlığa dönüşmesi (şekil-kılık değiştirme)
11. Hanın obasına geliş
12. Gelin için düzenlenen yarışmalara katılma
13. Zafer, başlığın verilmesi, kahramanın gelin ya da kızla kendi obasına dönüşü

Bu motifler, genel olarak destanların birinci epizodunu (bölümünü) oluşturmaktadır. İkinci epizodu (bölümü) oluşturan motifler ise şunlardır:

14. Kahramanın kendi obasına dönüşü
15. Obasının talan edilmesi ve ana-babasının tutsak edilmesi
16. Kahramanın düşmanın ülkesine ya da obasına gidişi
17. Kılık değiştirmesi (atıyla birlikte)
18. Kahramanın düşmanın ülkesine, obasına gelişi

bahane geliştirilmektedir. 3. Olayların Gelişmesi: Engellerin aşılması, kahramanın kız/gelin için seferi, müstakbel kayın ata hanın obasına gelişi. 4. En Yüksek Nokta (Gerilim): Kahramanın yarışlara iştiraki (ok atma, koşu. kız isteme sırasında düşmanlarla göğüs göğse mücadele ya da istilacı hanlarla mücadele ve zafer. 5. Sonuç: Kahramanın yavuklusu ile birlikte obasına dönüşü ya da ana-babasını esaretten kurtarması, yağmalanan malını-mülkünü düşmandan geri alması, sağlıklı ve mutlu bir hayat sürmesi". *age*. s. 30-31.

19) Düşmanı yenmesi

20. Zafër, tutsak edilen ana-baba ve yağmalanan mal-mülkle kahramanın kendi obasına gelmesi

21. Toy ve mutlu son.²

Tıva kahramanlık destanlarının konu ve kompozisyon özellikleri üzerinde duran başka araştırmacılar da vardır. Bu araştırmacılar arasında L. V. Grebnev ile S. M. Baysklan öne çıkmaktadır.³

Orus-ool’un tespitlerinden de anlaşılacağı üzere, Tıva kahramanlık destanlarında alplara özgü evlilik ön plandadır. Alplara özgü evlilik, bahadırların almak istedikleri kızlar için rakipleriyle yarışmalarını ve kızların babaları tarafından konulan sınavları başarıyla geçmelerini gerektirmektedir.⁴ Alplara özgü evlilik ve bu evliliğin gerektirdiği yarış ve sınamalar, başta Kitâb-ı Dedem Korkutta yer alan kimi boylar (Bamsı Beyrek ile Kan Turalı’nın merkezinde yer aldığı boylar) olmak üzere,⁵ Türk kahramanlık anlatılarının genel bir özelliğidir.⁶

2. Tıva Kahramanlık Destanlarındaki Yarış ve Sınamaların Nedenleri

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Tıva kahramanlık destanlarında alplara özgü evlilik teması özel bir yere sahiptir. Genellikle çocuk sahibi olamayacak derecede yaşlı zürriyetsiz ana ve babalardan olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen (Arı-Haan gibi kimi destanlarda ilk insan sıfatıyla anasız ve babasız bir şekilde dünyaya gelen), hızlı bir şekilde büyüyen,

² *age.*, s. 98-99.

³ Her iki araştırmacının konuyla ilgili tespit ve yorumları için *bk.* L. V. Grebnev, *Tuvinskiy Geroişeskiy Epos*, Kızıl 1960; S. M. Baysklan, *Poetika Tuvinskogo Geroişeskogo Eposa*, Kızıl 1987, s. 7-11. İki araştırmacının görüşleri için ayrıca *bk.* Metin Ergun, Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları*, 1. C., Akçağ Yayınevi, Ankara 2004, s. 33-36.

⁴ Kahramanlık destanlarında görülen yarış ve sınamalar, Tıva halk masallarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun en kapsamlı bir örneği, kimi Tıvalı araştırmacılarca “kahramanlık masalları” (mögelig tool) içerisine dâhil edilen “Hayındırınmay Bagay-ool”da yer almaktadır. Söz konusu metin ve Tıva halk masallarında yer alan yarış ve sınamalar için *bk.* Mehmet Aça, *Tıva Halk Masalları*, Kömen Yayınları, Konya 2007, s. 197-224, 253-359.

⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı-I (Giriş-Metin-Faksimile)*, 4. Basım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 116-153, 184-198.

⁶ Alplara özgü evlilik ile bu evliliğin gerektirdiği yarış ve sınamalar hakkında genel bir değerlendirme için *bk.* Burul Kıdırbaeva, Abdikerim Muratov, “Baatırdık Üylönüü”, *Manas Enstisikopediya*, 2. C., Bişkek 1995, s. 116-120; Mehmet Aça, “Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki Âşıklara Mahsus Evlilik Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik”, *Millî Folklor*, 6(47), Güz 2000, s. 11-21.

mücadele için gerekli donanımlara (at, silah ve giyim kuşam) genellikle kutsal kişi ve varlıklar aracılığıyla sahip olan ve giriştiği ilk mücadelesi sonrasında alp sıfatını kazanan kahraman, evleneceği kız ya da sözlüsünden baba, amca, at, kutsal kitap (Sudur, Hopçu Kara Sudur), lama ve üç kuğu vasıtasıyla haberdar olur ve evleneceği kız ya da sözlüsünü alıp obasına getirmek için atlanıp sefere çıkar. Evlenmek istediği kız ya da sözlüsünü bileğinin ve yüreğinin gücüyle deyim yerindeyse söküp almayı ve obasına getirmeyi amaçlayan bahadır, engellerle dolu bu yolculuğu sonrasında kız ya da sözlüsünün obasına ulaşır. Alınmak istenen kızlar, orta dünyanın kızları olabildiği gibi, üst dünyanın kızları da olabilmektedir. Buna bağlı olarak kahramanın yolculukları, sadece orta dünyaya değil, üst dünyaya doğru da olabilmektedir.

Alplara özgü evliliğin önemli bir yer tuttuğu Tıva kahramanlık destanlarında yarış ve sınamalar, genellikle alınmak istenen kızlar ya da sözlüler uğruna yapılmaktadır. Orta ve üst dünyanın kızlarına talip olan destan kahramanları, kızların babaları tarafından düzenlenen yarış ve sınamalara rakipleriyle birlikte katılmaktadırlar. Destan kahramanlarının rakipleri, aşağıda da ele alınacağı üzere, sadece orta dünyanın bahadırlarından değil, üst dünyanın olağanüstü/doğaüstü kahramanlarından da oluşmaktadır.

Tıva kahramanlık destanlarında talip oldukları kızları almak isteyen bahadırlar, bir yandan kızların babaları tarafından düzenlenen yarışlara katılarak sınavdan geçirilirlerken diğer yandan da bazı gerçeklerin ortaya çıkarılmasına yönelik sınavlar ile akıl ve kurnazlığın ölçüldüğü sınamalardan geçirilmektedirler. Bazı destanlarda, katıldıkları yarışları kazanarak kızları almaya hak kazanan bahadırların, kızlarını yarışlar sırasında rakiplerini devre dışı bırakan bahadırlara vermek istemeyen han babalar tarafından yerine getirilmesi zor ve tehlikeli görevlere koşuldukları da görülmektedir. Zor ve tehlikeli görevlerden amaç, kızları almaya hak kazanan bahadırlardan kurtulmaktır. Kahramanları zor ve tehlikeli görevler için dönülmez yollara gönderenler sadece han babalar değildir. Kocalarını başka bahadırlarla aldatan kadınların da kahramanları zor ve tehlikeli görevler için dönülmez yollara gönderdikleri görülmektedir. Bazı destanlarda ise, sınamaların, kahramanların niyetlerinin iyi olup olmadığının anlaşılması amacıyla gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tıva kahramanlık destanlarından Alday Buuçu'da⁷ yerle göğün birleştiği yerde yaşayan Ulug-Sarıg-Haan, en küçük kızı için yarışlar düzenler. Yarışları kazanan, Ulug-Sarıg-

⁷ Metin Ergun, Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları*, I. C., Akçağ Yayınevi, Ankara 2004, s. 211-288.

Haan’ın kızını alacaktır.⁸ Ulug-Sarıg-Haan’ın kızı, Alday-Buuçu’nun oğlu Han-Buuday ile börü başınca gümüşle at başınca altından oluşan kalın (başlık) karşılığında henüz doğmadan sözlenmiştir. Adı geçen destanda yer alan sınamaların nedeni ise, kızını yarışları kazanan Han-Buuday’a vermek zorunda kalan Ulug-Sarıg-Haan’ın bahadırdan kurtulmak istemesidir. Ulug-Sarıg-Haan, bu amacına ulaşabilmek için bahadırı tehlikeli ve yerine getirilmesi zor görevlere koşar.

Bir diğer Tıva kahramanlık destanı Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley’de⁹ göğün üçüncü katının üç hanının üç kızı için yarışlar düzenlenir. Destanda, göğün kızları için düzenlenen yarışlara, Amırğa Kara-Moos’la girdiği mücadele sırasında ölen ve kız kardeşi tarafından yalçın sarı, ebedi ulu kaya içine defnedilen¹⁰ Boktu-Kiriş’in yerine, kız kardeşi Bora-Şeeley ağabeyinin kılığına bürünerek katılır.

kılığındaki Bora-Şeeley’in aslında kız olduğunu fark edip sürekli hanları bu doğrultuda uyarır. Hanlar, kadının iddiasının doğruluğunu ölçmek için Bora-Şeeley’i birkaç defa sınarlar.¹⁵

Yine aynı destanda, Bora-Şeeley’i oğluna alan Tuñ-Karatı-Haan, kızın ne kadar akıllı ve kurnaz olduğunu sınyarak öğrenmek ister. Kendisinin su, kaya, koyun, börü, ceylan, kuzgun, saksagan diye adlarının olduğunu söyleyip, asla bu isimlerini söylememesini tembihler.¹⁶

Tıva kahramanlık destanlarından *Möge Şagaan-Toolay*’da¹⁷ ise Malçın-Ege’nin kızını almak için atlanıp sefere çıkan Kara-Kögel, Malçın-

3. Tıva Kahramanlık Destanlarındaki Yarış ve Sınamaların Tarafları

Alday-Buuçu’daki yarışlar, başka adaylar da olmasına rağmen, daha çok Han-Buuday ile üst dünya bahadırı Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge arasında geçer. Destanda, Ulug-Sarıg-Han’ın vaktiyle Han-Buuday’la sözlener en küçük kızına Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge de talip olur. Han, kızını önce Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge’ye verir. Han-Buuday’ın ortaya çıkması ve kız üzerinde hak iddia etmesi üzerine ortalık kızışır, iki bahadır kız için hanın düzenlediği yarışlara katılır.

Boktu-Kiriş, *Bora-Şeeley* destanında, göğün üçüncü katının üç kağanının kızları için düzenlenen yarışa ağabeyi Boktu-Kiriş’in kılığına bürünüp katılan Bora-Şeeley’in en büyük rakibi Demir-Şilgi atlıg Deer oğlu Tevene-Möge’dir. Olağanüstü bir vücuda ve güce sahip olan Tevene-Möge’ye herkes saygı duymaktadır. Bora-Şeeley, düzenlenen yarışların hepsinde de Tevene-Möge’yi yener ve kızları alıp götürmeye hak kazanır. Tevene-Möge, *Alday-Buuçu* destanındaki Deer oğlu Sarıg-Möge ile hemen hemen aynı özelliklere sahip olan korkunç bir bahadırır.

Arı-Haan destanında Ulug-Haan’ın kızını almak için düzenlenen yarışlara (yarışların düzenleyicisi Ulug-Haan’dır), uğruna rakiplerle mücadele edilen kızı oğluna almak isteyen Arı-Haan ile dokuz yönün dokuz yiğidi katılır. Destanda, kız için düzenlenen yarışlara katılan dokuz yiğidin adı zikredilmemektedir.

Möge Şagaan-Toolay’da Kara-Kögel’in kız için girdiği yarışlardaki rakipleri, üst dünyanın kahramanları olan Ay oğlu Aldın-Möge, Deer oğlu Deek-Möge ve Hün oğlu Hümüş-Möge’dir.

Arzılañ-Kara Attıg Çeçen-Kara Möge’de Uzug Sarıg Haan’ın kızını almak için han tarafından düzenlenen yarışlara katılmak durumunda kalan Çeçen-Kara’nın rakipleri, Çer oğlu Çerzi-Möge ile Deerlerniñ Demir-Kırlıg hanıdır.

Sınamalarla yerine getirilmesi zor görevlere göndermelerin yer aldığı destanlarda taraflar genellikle kızların babaları, destan kahramanları ve rakip bahadırlardır.

Sınamanın yer aldığı destanlardan *Boktu-Kiriş*, *Bora-Şeeley*’de ağabeyinin kılığına giren Bora-Şeeley’in kadın mı yoksa erkek mi olduğunu sınyarak öğrenmek isteyenler, göğün üçüncü katındaki kızların han babalarıdır.

Aynı destanda, Bora-Şeeley’in bir başka nedenle daha sınıdığı görülmektedir. Oğluna aldığı kızın ne kadar akıllı ve kurnaz olduğunu sınyarak öğrenmek isteyen kişi, Tuñ-Karatı-Haan’dır.

Alday-Buuçu destanında girdiği yarışlarda rakiplerini yenerek kızını almaya hak kazanan Han-Buuday’ı ölmesi için tehlikeli ve yerine getirilmesi zor görevlere salan kişi, kayın pederi Ulug-Sarıg-Haan’dır.

Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley’deki yerine getirilmesi zor görevlere gönderilen Bıdaakay-Taraakay’dır. Adı geçen kişiyi ölmesi için yerine getirilmesi zor görevlere yollayan ise Tuñ-Karatı-Haan’dır.

Möge Şagaan-Toolay’da Kara-Kögel’e zor görevler veren kişi, bahadırın kızına talip olduğu yerle göğün birleştiği yerde yaşayan Malçın Ege-Haan’dır.

Arzılañ-Kara Attıg Çeçen-Kara Möge’de, düzenlenen yarışları kazanarak kızını Narın-Daňına’yı almaya hak kazanan Çeçen Kara’yı ortadan kaldırabilmek için yerine getirilmesi zor görevlere gönderen kişi, Narın-Daňına’nın babası Uzun Sarıg Haan’dır.

Han-Şilgi Attıg Han Hülük’te ise kahramanı ortadan kaldırabilmek için zor görevlere gönderen kişi, kendisini Kögeldey-Mergen’le aldatan karısı Say-Kuu’dur. Say-Kuu, kardeşi Şogjaan-Mergen’in hasta olduğunu söyleyerek Han-Hülük’ü üç kez gidip de dönemeyeceğini düşündüğü yere gönderir.

Destan kahramanlarının niyetlerinin aklığı ya da karalığının sınanarak öğrenildiği destanların başında *Boktu-Kiriş*, Bora-Şeeley destanı gelmektedir. Destandaki samimiyet ve niyetin saflığını test etme girişimi, Bora-Şeeley ile Sayın-Ulaatı kardeşler arasında gerçekleşmektedir.

Bir başka destan olan *Kaňıvay-Mergen*’de, niyetin iyiliğini ya da kötülüğünü öğrenmeye yönelik sınama girişimi, Kaňıvay-Mergen ile Kara-Türü arasında gerçekleşmektedir.

Erelzey-Mergen, *Haragalzay Mergen Alışkılar* destanında ise, niyetin aklığı ya da karalığını öğrenmeye yönelik sınama girişimi, Lovuñ-Haan’ın karısı ile Erelzey-Mergen arasında gerçekleşmektedir.

4. Tıva Kahramanlık Destanlarındaki Yarış ve Sınamaların Oluş Biçimleri

Alday-Buuçu'daki yarışlar, yukarıda da ifade edildiği üzere, daha çok Han-Buuday ile Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge arasında geçer. Yarışlar şunlardır: a) Yüz çamın başını atıp kesip kozalaklarını yere düşürmeden toplayıp devenin delik kemiğinden oku geçirip devenin kemiğini parçalayarak demir gök yazılı taşı parça parça edip yüz öküz yükünce ağacı kesip sarı bozkırı yakarak sarı bozkırın başında dağ belinden geçerken okun ucunu varıp tutmak, b) Oba önündeki Arzaytı dağına obanın arkasındaki üç dağın tepesinden teperek aşmak, c) Dünyayı atla üç kez dolanıp yarışmak (Yarışa Han-Buuday'ı temsilen falcının oğlu Tölee-Şmar, Deer oğlu Deek-Sarıg-Möge adına da hizmetçi kadınlar katılır), ç) Öğle vakti güreş tutmak. Bütün bu yarışları Han-Buuday kazanır ve kızı almaya hak kazanır.²²

Aynı destanda, kızını vermek zorunda kaldığı Han-Buuday'ı ölmesi için tehlikeli ve yerine getirilmesi zor görevlere salan Ulug-Sarıg-Haan'ın ileri sürdüğü yerine getirilmesi zor görevler şunlardır: a) Üç göğün üstündeki polat sert tırnaklı, bir yıllık yerden kokuyu alır atları tutup getirmek (Bu görevi, zikredilen atlarla aynı anadan doğan Han-Şilgi yerine getirir.), b) Kara-Bula yaratığın bir yandaki boynuzunu koparıp getirerek Ulug-Sarıg-Haan'ın otağına süs diye asmak (Bu zor görevi de bahadırın kendisi yerine getirir).²³

Boktu-Kiriş, *Bora-Şeeley* destanında göğün üçüncü katının üç hanının üç kızı için yarışlar düzenlenir. Bu yarışlar şunlardır:

a) Doksan pud bakırı dokuz kere tepikleyip yukarı fırlatmak (Bora-Şeeley, bakırı otuz üç kez tekmeleyip fırlatır ve ilk yarışı kazanmış olur.).

b) Kamlar, lamalar tarafından temizlene gelen belalı-kötü ruhlu, ateşine-közüne dayanılmaz kırk pudluk kara bakırı ateşine-közüne dayanıp elde tutmak ve fırlatıp atmak (Bora-Şeeley, kara bakırı kaldırıp elinde tutar ve kağanın tünlüğünden dışarı fırlatır.).

c) Sarı bozkır ortasındaki kırk kulaç demir yazılı taşı, başını kırıncaya kadar tekmelemek (Bu yarışı da Boara-Şeeley kazanır.).

ç) At yarışı. Yarışçılar dünya-âlemi dokuz kez dolanıp uzun sarı bozkırın başında, derin sarı vadinin üstünde atlarının ağızını çekeceklerdir. Boktu-Kiriş'in atına Han Sayın-Ulaatı, Tevene-Möge'nin dokuz atına hizmetçiler biner. Bütün hile girişimlerine rağmen, yadalamanın da devreye girmesi üzerine, yarışı Han Sayın-Ulaatı'nın bindiği Han-Şilgi kazanır.

²² *age.*, s. 244-256.

²³ *age.*, s. 258-265.

d) Koşu. Bora-Şeeley'i temsilen Er Sayın-Ulaatı, Deer oğlu Tevene-Kara-Möge'yi temsilen sihirlenmiş dokuz hizmetkâr kadın katılır. Bütün engelleme girişimleri ve tuzaklara rağmen yarışı Er Sayın-Ulaatı kazanır.

e) *Alday-Buuçu* destanında kız için düzenlenen yarışlardan ilki ile, bazı farklılıklar dışında (dokuz kara demir yazılı taş, yedi kara tepe, yüz iğdiş keçi ve yüz samur derisi, vs.), aynıdır. Yarış, Deer olgu Kara-Tevene-Möge'nin attığı okun şahin donuna giren Han Sayın-Ulaatı tarafından tam hedefe varırken tutulması hilesinin de katkısıyla Bora-Şeeley tarafından kazanılır.

f) Yerin-göğün kenarına konulan ak ağızlı ala çaydanlığın ağzını vurup ezme. Yarış, Han Sayın-Ulaatı'nın kır koyun tezeğine dönüşerek Deer oğlu Kara-Tevene-Möge'nin okunu tam hedefe varırken tutuvermesi hilesinin de katkısıyla Bora-Şeeley tarafından kazanılır.

g) Ulu güreş. Diğer rakipleriyle güreşip yenen en son olarak da Deer oğlu Tevene-Kara-Möge ile tutuşan Bora-Şeeley, güçten düşüp yenilmek üzereyken atı Bora-Şokar'ın devreye girmesi ve etini kızdırması sayesinde güreşi kazanır. Bütün yarışları kazanan Bora-Şeeley, üç kağanın üç kızını alma hakkını elde eder.²⁴

Arı-Haan destanında, Ulug-Haan'ın kızı için düzenlenen yarışlara söz konusu kızı oğluna almak için katılan Arı-Haan ile dokuz yönün dokuz yiğidi, kozlarını güreş, at yarışı ve ok atmada bölüşürler. İlk yarış olan güreş yarışını Arı-Haan, ikinci yarış olan at yarışını Er Sayın Ulaatı'nın bindiği Arı-Haan'ın atı Er Sarıg, üçün yarış olan ok atma yarışını ise yine Arı-Haan kazanır ve böylece Ulug-Haan'ın kızını gelin olarak alma hakkını elde eder.²⁵

Arzılañ-Kara Attıg Çeçen-Kara Möge'de Uzun Sarıg Haan tarafından düzenlenen yarışlar şunlardan oluşmaktadır: Dört yaşındaki inek büyüklüğündeki kara taşı kaldırıp omuza koyma, at yarışı ve güreş. Düzenlenen yarışlardan ilk ikisini Çeçen-Kara kazanır. Birinci yarış olan dört yaşındaki inek büyüklüğündeki kara taşı kaldırıp omza koyma yarışında Çerzi-Möge, taşı diz kapağına kadar, Deerlerniñ Demir-Kırlıg hanı ise beline kadar kaldırabilir. Çeçen-Kara, ağır taşı omzundan yukarı kaldırıp on kulaç öteye fırlatır. At yarışını atına daha önce karşılaştığı ihtiyarı bindirerek kazanan Çeçen-Kara, güreş yarışında Demir-Kırlıg ile karşı karşıya gelir. Önce okla bir birlerini sınırlar fakat yenişemezler; daha sonra güreşe

²⁴ *age.*, s. 356-405.

²⁵ Metin Ergun, Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları*, 2. C., Akçağ Yayınevi, Ankara 2005, s. 257-260.

tutuşurlar ve uzun çabalar sonucunda güreşi Çeçen-Kara kazanır. Bahadır, rakibini bir çukura hapseder, atını da semirmesi için serbest bırakır.²⁶

İncelenen destanlar içerisinde yerine getirilmesi zor ve tehlikeli görevlere salınarak sınanma olgusunun en yoğun bir şekilde yer aldığı destan, *Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley*'dir. Tuñ-Karatı-Haan, oğlu Büdegey'in istediği kızın babası sandığı Bıdaakay-Taraakay'ı zor görevlere gönderir. Tuñ-Karatı-Haan'ın maksadı, oğluna istediği kızı almamak ve kızın babası sandığı Bıdaakay-Taraakay'ı ortadan kaldırmaktır. Kendisi bir han olan Tuñ-Karatı, halktan biri olan Bıdaakay-Taraakay ile dünür olmak istememektedir. Babasız kalacağına inanılan kız, bu şekilde alınmak istenmektedir. Bıdaakay-Taraakay'ın gönderildiği zor görevler şunlardır:

a) Boz tavşanın tüyünü saymak. Saymadığı takdirde ihtiyarın başı gövdesinden ayrılacaktır. İhtiyar, boz tavşanın tüylerini Bora-Şeeley'in verdiği akıl sayesinde sayıp gelir.

b) Kuzey ve güney yamacın ormanının ağaç sayısı ile aynı yamaçların ak ve kara ayılarının yaşlarını öğrenmek. İhtiyar, bu görevi de kızın verdiği akıl sayesinde hakkıyla yerine getirir.

c) Bir öküzün içinde pislik bırakmadan dışını çiğ bırakıp içini büsbütün pişirmek. İhtiyar, istenilen işi yine Bora-Şeeley'in verdiği akıl doğrultusunda yerine getirmeyi başarır.

ç) İki öküzden sağılan sütle yoğurt yapmak. Bora-Şeeley, çadırlarına öküz yoğurdu yemeye gelen Karatı-Haan'a ihtiyar Bıdaakay'ın içeride doğum sancısı çektiğini söyler. Kağan da böyle bir şeyin olamayacağını söyleyince kağandan öküzden nasıl süt sağılıp da yoğurt yapılacağını sorar. Kağan, utanır ve geri dönüp gider. Böylece, ihtiyar Bıdaakay, kendisine verilen zor görevlerin hepsini başarıyla yerine getirmiş, kellesini kurtarmış olur.²⁷

Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley'deki pek çok sınama girişiminin merkezinde Bora-Şeeley yer alır. Ağabeyinin kılığına girerek göğün üçüncü katındaki han kızları için düzenlenen yarışlara katılan Bora-Şeeley'in kadın olduğu yaşlı bir hizmetçi kadın tarafından fark edilir. Göğün üçüncü katının hanları, yaşlı hizmetçi kadının iddiasının doğruluğunu anlamak için Bora-Şeeley'i birkaç kez sınarlar. Bir keresinde, bir ak otağ kurdururlar ve otağın bir kenarına kızları, diğer kenarına da erkekleri oturturlar. Otağa sokulacak Bora-Şeeley, hangi tarafa oturursa cinsiyeti tespit edilecektir. Fakat Bora-Şeeley, bu tuzağa düşmez ve otağa girer girmez ok yapıp duran erkeklerin yanına varıp oturur. Bir başka seferinde de Bora-Şeeley'den

²⁶ *age.*, s. 304-313.

²⁷ Metin Ergun, Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları*, 1. C., Akçağ Yayınevi, Ankara 2004, s. 423-430.

iki şiş yapmasını isterler. Bora-Şeeley, atının yardımıyla (At, burnunun içinde Boktu-Kiriş'in iki şişi olduğunu, çıkarıp onları almasını söyler.) ağabeyinin şişlerini götürüp kendisi yapmış gibi gösterir. Şişler daha sonra atın burnunun içine tekrar sokulur.²⁸

Aynı destanda, oğluna aldığı Bora-Şeeley'in ne kadar akıllı ve kurnaz olduğunu sınamak isteyen Tuñ-Karatı-Haan, kendisinin su, kaya, koyun, börü, ceylan, kuzgun, saksagan diye adlarının olduğunu söyleyip, bu isimlerini asla söylememesini tembihler. Daha sonra da kızı mal otlatmaya göndererek börüye dönüşüp koyunlardan birini yer ve tekrar kendisine dönüşüp otağına gelir. Koyunlar geldikten sonra da kızdan neler gördüğünü sorar. Kız da su, kaya, koyun, börü, ceylan, kuzgun ve saksagan kelimelerini kullanmadan kurdun koyunu yemesini anlatır.²⁹

Möge Şagaan-Toolay'da Kara-Kögel, Malçın Ege-Haan'ın sarayına birçok engeli aşarak gider. Han kendisine yer gösterir. Ona on kişinin kaldıramadığı sarı kâsede kırmızı ikram eder. Kara-Kögel, kırmızı tek yudumda içtikten sonra kâsenin dibini yalayarak kırar. Han oturduğu yerden Şu insanlar sacayağımı kaldıramıyorlar, gidip yerleştirir misin oğlum? der. Kara-Kögel, üç pehlivanın kaldıramadığı taşların ikisini koltuk altına alıp birini ayağının ucunda sektirerek nereye konulması gerektiğini sorar.³⁰ Hanın evine geri dönen Kara-Kögel, itişip kakışan insanları göstererek bu insanların ne yaptığını sorar. Han da Benim Aldın Dañgıma'mı almak için hedefi vurma yarışı yapıyorlar der. Bunun için de delikli çuvaldızın deliğini vurarak yirip, yüksük kemiğinin deliğini vurarak yirip, üç boğumlu yabancı otun orta boğumundan vurarak kesip, demir heykeli vurarak kesip, otuz öküz yükü odunu vurup un haline getirmek gerektiğini söyler. Kara-Kögel bu aşamayı başarıyla geçer.³¹

Ancak bu ilk aşamadır. İkinci aşamada insanların yarışı başlayacaktır. Yarışma yerin, göğün kıyısından başlayacaktır. Oğlan büyüsünü yaparak, soğuk say taşı üzerinde yatıp dinlenerek geceler. Ertesi gün kalkıp çabucak gelir ve üç cadı kadını yanına verirler. Onlarla birlikte yer, gök kıyısına yarışıp giderler. Giderlerken üç cadı kadın kara testide bir şeyi aralarında içerler. Yer, gök kıyısına ulaştıklarında içtiklerinden Kara-Kögel'e de verirler. Verdikleri şey zehirli olduğu için Kara-Kögel zehirlenir. Kara-Kögel'in zehirlendiğini obadaki Arzılañ-Kıskıl anlar ve onu kurtarır. Kara- Kögel bu durumdan da kurtularak yarış

²⁸ *age.*, s. 384-387.

²⁹ *age.*, s. 436-437.

³⁰ S. M. Orus-Ool, *Tıva Maadrlıg Tooldar*, 1. C., Kızıl 1990, s. 53-54.

³¹ *age.*, s. 54-56.

meşdanına gelir. Üç pehlivanı da yener.³² Üçüncü aşama ise at yarışıdır. Üç cadı kadın üç kâğıttan kara atlarına binerler, onlarla beraber Kara-Kögel de Arzılan-Kıskıl'ına biner. Oraya geldiklerinde Kara-Kögel, han babasının arkasına bakmaması yönündeki uyarısının nedenini merak edip arkasına baktığında annesinin memesinin sütle dolup şiştiğini görür. Kara-Kögel annesinin memesini emmek ister. Emerken de uyuyakalır. Üç cadı kadın oğlanı büyülerle yanıltıp uyuturlar. Arzılañ-Kıskıl, Kara-Kögel'i uyandırır ve bahadır bu yarış da kazanır.³³ Dördüncü aşama ise Biçe-Kara Möge ile güreşmektir. Kara-Kögel bunu da kazanır.³⁴ Bundan sonra da Sırlıg-Möge ile güreşmesi gerekmektedir. Yedi yarışmayı da kazanan Kara-Kögel, ateş boynuzlu boğayla da güreşmek zorundadır. Kara-Kögel, bu yarış da kazanır. Sekiz yarış kazanan Kara-Kögel bu sefer de iki yavrulu kara ayıyla güreşir ve bunu da kazanır. Kara-Kögel, Malçın-Ege hana peşrev çekip gelerek, Dokuz yarışmayı ben kazandım, han kayın babam der. Öyle deyince üç pehlivan: Alt dünyada seninle kapıştıracığımız bir şey artık kalmadı. Şimdi bizim korkacağımız irkileceğimiz bir şey yok. Almak istediğini al, yemek istediğini ye dost olalım. Üst dünyaya biz bakalım alt dünyaya sen bak deyip yalvarır.³⁵

Arzılañ-Kara Attıg Çeçen-Kara Möge'de, Uzun-Sarıg Haan tarafından yerle göğün keşişmesinin ötesindeki kadın haliyle kağanlık kurma derdinde olan Çeerendey kocakarının demir değneğini getirmesi için görevlendirilen Çeçen-Kara, vakit geçirmeden yola koyulur. Yolculuğu sırasında karşılaştığı Demir-Möge'yi, atıyla Narın-Dağına sayesinde a□ di □

taraftaki yetmiş yıllık mesafedeki Üç taylık Sagaan İngil'in sütünü getirmek, c) Üst âlemde dümdüz kuzey taraftaki yerin ötesindeki yetmiş yıllık mesafedeki Sunduk Lama'dan ilaç getirmek. Bahadır, ilk görevi, yolculuğu sırasında karşılaştığı yaşlı bir kadının verdiği sihirli bezler, ikincisini ise yine aynı yaşlı kadının verdiği akılla yerine getirir. Üçüncü ve son göreve çıkan bahadıra yine aynı yaşlı kadın yardım etmektedir. Yaşlı kadının verdiği mektupla Sunduk Lama'nın bulunduğu yere gelen Han-Hülük, istediği ilacı alabilmek için lamanın verdiği zor görevleri de yerine getirmek zorunda kalır. Lamanın verdiği zor görevleri (Aldın Şarlaaş'ın kanadını, ilaca katmak için gerekli olan bödene kuşunun kanadını ve Sunduk Lama'nın vaktiyle alt âlemdeki Ejeen Haan'a verdiği erkek ve dişi kuzuları getirmek) yerine getiren bahadır, Sunduk Lama'nın hazırladığı ilaçla karısının bulunduğu obaya geri döner.³⁷

Bahadırların niyetlerinin aklı ya da karalığının test edildiği destanlardan *Kaŋıvay-Mergen*'de, mücadele sonrasında yenilen ve Kaŋıvay Mergen'e çoban ya da hizmetkâr olmak isteyen Kara-Türü, bahadır tarafından dost edinilmek istenir. Kara-Türü'yü kendisine dost edinmek isteyen Kaŋıvay-Mergen, onun niyetinin aklı ve karalığını göğe fırlattığı bir okla test eder. Kaŋıvay-Mergen tarafından göğe fırlatılan okun iki bahadırın arasına ya da Kara-Türü'nün kafasına saplanması niyetin aklı ve karalığını ortaya koyacaktır. Sonuçta, göğe fırlatılan ok, iki bahadırın tam ortasına düşer ve Kaŋıvay-Mergen, niyetinin ak olduğunu anladığı Kara-Türü'yü kendisine dost edinir.³⁸

Boktu-Kiriş, *Bora-Şeeley* destanındaki niyetin iyiliği ya da kötülüğünü tespit etmeye yönelik girişim, *Kaŋıvay-Mergen*'dekine benzerdir. Sayın-Ulaatı kardeşlerin iyi niyetli olup olmadıklarını test etmek isteyen Bora-Şeeley, göğe ok fırlatır ve ok, gelip üçünün arasına düşer. Böylece Sayın-Ulaatı kardeşlerin niyetlerinin temiz, saf olduğu anlaşılmış olur.³⁹

Erelzey-Mergen, *Haragalzay Mergen Alışkılar* adlı destanda Lovuñ-Haan'ın karısı, Erelzey-Mergen'in ak ya da kara niyetli olduğunu öğrenmek amacıyla bir avucuna ak taş, diğer avucuna da kara taş gizler ve eğer Erelzey-Mergen ak taşın hangi avucunda olduğunu bir kerede bilirse onun kendisine karşı iyi niyet besleyip beslemediğini anlamak ister. Bahadır, kadının sol elindeki taşı seçer. Bu taş ak taştır ve bahadırın niyetinin iyi olduğu anlamına gelir.⁴⁰

³⁷ *age.*, s. 180-214.

³⁸ Metin Ergun, Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları*, I. C., Akçağ Yayınevi, Ankara 2004, s. 514-515.

³⁹ *age.*, s. 351-352.

⁴⁰ *age.*, s. 596-597.

5. Sonuç Yerine: Tıva Kahramanlık Destanlarındaki Yarış ve Sinamaların Sonuçları

Yukarıda da ifade edildiği üzere, incelenen destanlardaki yarışlar, genellikle alplara özgü evlilik aşamasında gerçekleştirilmektedir. Sinamalar, daha çok niyeti anlama ve aklı-zekâyı ölçme amaçlıdır. Yerine getirilmesi zor ve tehlikeli görevlere salınmanın başlıca nedeni ise, uğruna yarışlar düzenledikleri kızlarını yarışları kazanan bahadırlara vermek istemeyen ya da oğullarına aldıkları kızların babalarından hoşlanmayan hanların bu kişilerden kurtulma isteğidir.

Destan kahramanlarının almak istedikleri kızlar ya da sözlüleri için girdikleri zorlu yarışlar (bu yarışlar genellikle birbirinin aynısıdır), onların rakiplerini devre dışı bırakarak almak istedikleri kızları ya da sözlülerini elde etmelerini sağlamanın yanı sıra, cesaretlerini, bilek ve yürek güçlerini orta ve üst dünyaya gösterme fırsatı vermektedir. Olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen ve hızlı bir şekilde büyüdüktan sonra ilk başarılarını sergileyerek alp sıfatı kazanan destan kahramanlarının almak istedikleri kızlar uğruna verdikleri mücadeleler (ki, bu mücadeleler bahadırların uzmanlaşmaları gereken alanlarda, yani ok atma, at binme, güreş gibi alanlarda gerçekleşmektedir), onların alplıklarının pekişmesine, sadece kendi obalarıyla sınırlı kalan şöhretlerinin çok geniş bir alana yayılmasına vesile olmaktadır. Düzenlenen zorlu yarışlarla verilen yerine getirilmesi zor ve tehlikeli görevlerin üstesinden yürek ve bileklerinin gücünün yanı sıra, kardeşlerinin, atlarının (atların, bahadırların bütün mücadelelerinde önemli roller üstlendiği şüphesizdir) ve diğer yardımcı kişi ve varlıkların desteğiyle (burada büyü ve sihir faktörlerini de göz ardı etmemek gerekir) gelen cesur bahadırların bu mücadeleleri, bireysel bir karakter arz etmekle birlikte, bahadırların bir kabile ya da obayı temsil etmeleri nedeniyle bireysel bir aşamadan çıkıp toplumsal bir renge bürünmektedir. Biraz aşağıda da ifade edileceği üzere, alplara özgü evlilik uğruna verilen mücadeleler, bütün bir toplum adına verilecek olan mücadelelerin ön hazırlığı gibidir.

Alplara özgü bir şekilde evlenen bahadırlar, destanların ilerleyen bölümlerinde genellikle obalarının yağmalanmasıyla ortaya çıkan kaosu ortadan kaldırabilmek için düşman kabilelere, hanlara ve bahadırlara karşı mücadele etmektedirler. Alplara özgü evlilikler aşamasında verilen mücadelelerle elde edilen başarılar, destan kahramanını toplumsal mücadeleye hazırlamaktadır. Destanın ilerleyen bölümlerinde bütün bir toplum adına vereceği mücadeleyi kazanacak olan bahadır, mensubu olduğu toplumun lideri konumuna gelecektir.

Düzenlenen yarışlarla yerine getirilmesi zor ve tehlikeli görevleri, alpların almak istedikleri kızlar ya da sözlüleri açısından değerlendirdiğimizde, öncelikle, uğruna mücadeleler verilen kızlarla sözlülerin sıradan kızlar olmadığını, genellikle han kızları olduklarını; onlar vasıtasıyla yerle göğün birleştiği yerlerde ya da göğün üçüncü katında yaşayan uluslar ve hanlarla akrabalık ve hısımlık ilişkileri kurulduğunu söylemek gerekir. Söz konusu kızların talipleri çoktur ve bu talipler, kızları alabilmek için yiğitlik ve hüner sergilemek durumundadırlar. Bu kızlar, kendilerini almaya hak kazanan bahadırlar için en ideal kızlardır. Güzelliklerinin yanı sıra akıllı ve zeki oluşlarıyla da dikkat çeken bu kızlar, alp ya da bahadırların tamamlayıcısıdır.

Düzenlenen yarışlar, gerçekleştirilen sınamalar ve yerine getirilmesi zor ve tehlikeli görevler, kızların babaları olan hanlar ve kızlara talip olan rakip bahadırlar açısından yenilgiyi ve teslimiyeti getirmektedir. Han babalar ve rakip bahadırlar, bütün bu uğraşlar sonucunda destan kahramanının üstünlüklerini kabul etmekte, üstünlük ve yenilgiler, kimi durumlarda yeni dostlukları da vesile olmaktadır.

Yarışlar, sınamalar ve yerine getirilmesi zor ve tehlikeli görevlerin ortaya koyduğu en önemli sonuç; iyilik, doğruluk, kararlılık ve cesaretin art niyetlilik, samimiyetsizlik, hilekârlık, ikiyüzlülük ve kurnazlığa her halükarda üstün geldiğidir. Bu sonuç da, söz konusu destanları meydana getiren toplumun dünya görüşü ve ahlaki yapısı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Kaynaklar

Aça, Mehmet, Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki Âşıklara Mahsus Evlilik Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik, *Millî Folklor*, 6(47), Güz 2000, s. 11-21.

Aça, Mehmet, *Tıva Halk Masalları*, Kömen Yayınları, Konya 2007.

Baysklan, S. M., *Poetika Tuvinskogo Geroičeskogo Eposa*, Kızıl 1987.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı-I (Giriş-Metin-Faksimile)*, 4. Basım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Ergun, Metin, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2006.

Ergun, Metin, Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları*, 1. C., Akçağ Yayınevi, Ankara 2004.

Ergun, Metin, Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları*, 2. C., Akçağ Yayınevi, Ankara 2005.

Grebnev, L. V., *Tuvinskiy Geroiçeskiy Epos*, Kızıl 1960.

Jirmunskiy, V. M., *Tyurkskiy Geroiçeskiy Epos*, Moskva 1974.

Kıdırbaeva, Burul, Abdikerim Muratov, Baatırdık Üylönüü, *Manas Enstikopediya*, 2. C., Bişkek 1995, s. 116-120.

Orus-Ool, S. M., *Tıva Maadırlıg Tooldar*, 1. C., Kızıl 1990.

Orus-Ool, S. M., *Tuvinskie Geroiçeskie Skazaniya (Tekstologiya, Poetika, Stil)*, Moskva 2001.